

2. Бойко Я.В., Данилова Н.О. Формування етнічного складу населення Південної України (кінець XVIII – XIX ст.) // Укр. істор. журнал. – 1992. – С. 54-65.
3. Бойко Я.В., Кабузан В.М. Формирование этнической структуры и быта сельского населения Северного Причерноморья (конец XVIII – XIX вв.) // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста Одеси. 6-8 вересня 1994 р. – Одеса, 1994. – С. 134-137.
4. Бойко Я.В. Заселение Южной Украины. Формирование этнического состава населения края: русские и украинцы (конец XVIII – начало XXI в.). – Черкассы, 2007. – 48 с.
5. Розрахунки виконані автором по: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – Херсонская губерния. – СПб., 1904. – Т. XVIII. – 319 с.
6. Розрахунки виконані автором по: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – Екатеринославская губерния. – СПб., 1904. – Т. XIII. – 233 с.
7. Розрахунки виконані автором по: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – Таврическая губерния. – СПб., 1904. – Т. XLI. – 309 с.
8. Бойко Я.В. Роль селянських переселень у формуванні капіталістичних відносин у сільському господарстві Південної України (60-80-ті роки XIX ст.) // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 25. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 38-43.
9. Бойко Я.В. Самовільні переселення селянства на Південь України (друга половина XIX – початок XX ст.) // Південна Україна XVIII–XIX століття. Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 2. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 1996. – С. 124-130.
10. Бойко Я.В. Роль Крестьянского поземельного банка в заселении Южной Украины (80-е годы XIX – начало XX в.) // Південна Україна XVIII–XIX століття. Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 5. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 1999. – С. 151-170.
11. Бойко Я.В. Земледельческий отход крестьянства на юг Украины (вторая пол. XIX - начало XX в.) // Питання аграрної історії України та Росії. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 91-96.
12. Бойко Я.В. Аграрне заселення Південної України (друга половина XIX – початок XX ст.) // Вісник Черкаського університету. – Вип. 61. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2004. – С. 119-136.
13. Бойко Я.В. Переселенська політика та переселенське законодавство в Росії (60-80 роки XIX ст.) // Вісник Черкаського університету. – Вип. 80. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2005. – С. 61-75.
14. Бойко Я.В. Міграційні джерела формування ринку праці на півдні України (1861–1917 рр.) // Український селянин. – Черкаси, 2006. – Вип. 10. – С. 239-241.
15. Бойко Я.В. Соціально-економічне становище селянства центральних районів Європейської Росії у другій половині XIX ст. // Вісник Черкаського університету. – Вип. 90. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2006. – С. 137-155.
16. Бойко Я.В. Заселення Південної України (кінець XVIII – початок XX ст.) // Матеріали III Міжнародного наукового конгресу українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. – Луцьк, 2006.
17. Бойко Я.В. Міграція селянства на південь України (друга половина XIX – початок XX ст.) // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції “Наддніпрянська Україна в контексті історичного розвитку Центрально-Східної Європи”. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 202-209.
18. Бойко Я.В. Неземледельческая деятельность мигрантов и местного крестьянства в Северном Причерноморье в конце XIX в. (по материалам переписи населения 1897 г.) // XXX Сессия симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. Неземледельческая деятельность крестьянства и особенности российского социума”. – Москва-Тула, 2006.
19. Російський державний історичний архів у м. Санкт-Петербурзі. – Ф. 391. – Оп. 2. – Спр. 19.

Надійшла до редколегії 14. 04. 2008 р.

Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.

УДК 94(477): 902

І.С. Романенко

УЧАСТЬ НАУКОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ УКРАЇНИ В РОБОТІ ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ З'ЇЗДІВ

***Анотація.** Стаття присвячена висвітленню різнобічних форм і методів залучення в кінці XIX – на початку XX ст. широких кіл наукової громадськості до вивчення і популяризації історії*

України. Основна увага приділена показу використання такої форми як всеросійські археологічні з'їзди.

Анотація. *Статья посвящена освещению разнообразных форм и методов привлечения широких кругов общественности к изучению и популяризации истории Украины. Основное внимание уделяется использованию такой формы как всероссийские археологический съезды.*

Summary. *The article is dedication to the lighting up of different forms and methods of the wide range scientific public attraction to the study and popularization of the Ukraine history on the border of the 19-th – 20-th centuries. The main attention is paid to the demonstration of such form as all-Russian archeological forums.*

Процес формування державності українського народу не можливо уявити без розвитку наукових знань, зокрема історичних. В умовах другої половини ХІХ ст. українська історична наука мала змогу заявити про свої здобутки на спеціальних заходах – археологічних з'їздах (далі – АЗ), які залишили нащадкам значну наукову спадщину у вигляді “Трудов”, “Протоколов”, “Рефератов”. Археологічні форуми в Російській імперії “виникли як принципово нова і вдала форма об'єднання зусиль учених-істориків, археологів, етнографів, мистецтвознавців – у пошуку, дослідженні, введенні до наукового обігу пам'яток історії та культури” [1, 1] і “були чи не єдиною можливістю для ознайомлення та популяризації археологічних, історичних, етнографічних, археографічних, музеєзнавчих та пам'яткознавчих знань” [2, 56]. Протягом 1865–1911 рр. відбулося 15 таких з'їздів, із них 6 – в Україні. Ініціатором організації виступило Московське археологічне товариство (далі – МАТ), очолюване графом С.О. Уваровим (після його смерті справу очолила дружина – П.С. Уварова). На початок 80-х рр. ХІХ ст. АЗ стали своєрідним рухом, участь в якому вважали за потрібне взяти не лише вчені імперії. АЗ стали важливим стимулятором розвитку археологічної науки, а оскільки заявлені наукові питання виходили за рамки виключно археології в галузь історії, архівознавства, літературознавства, лінгвістики, тощо, є підстави стверджувати про їхнє важливе значення для всього комплексу гуманітарних наук. Сучасні українські дослідники, які займаються вивченням організаційних форм і результатів діяльності громадського сектору історичної науки у другій половині ХІХ ст., у своїх публікаціях наголошують, що наукові історичні товариства України стали дієвим чинником у підготовці та проведенні археологічних з'їздів. Завдяки копіткій роботі їхніх дійсних і почесних членів вдалося надати нового імпульсу і активізувати науково-пошукову роботу в Україні.

Тема наукового співробітництва історичних товариств України з організаторами АЗ була частково порушена у дисертаційних роботах О.М. Каковкіної “Археологічні з'їзди другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в Україні. Науковий та суспільно-політичний аспекти” (К., 1998), І.А. Карсим “Розвиток церковної археології та музейництва в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.” (К., 2002), О.З. Медалієвої “Роль університетських історичних наукових товариств України в українському національному відродженні” (Черкаси, 2005). На жаль, вищезазначені автори обмежилися лише констатацією факту існування такого виду співпраці, не заглиблюючись у її особливості та конкретні вияви. Саме тому, метою статті є спроба детальніше вивчити, охарактеризувати та оцінити зазначене наукове співробітництво.

На думку автора, вивчення форм і шляхів наукової співпраці між історичними об'єднаннями та організаторами АЗ є актуальним, бо воно може суттєво доповнити знання про функціонування специфічних наукових форумів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Адже, окрім того, що організаторам АЗ вдалося згуртувати дослідників історії з різних регіонів імперії, їм належить велика роль у актуалізації історичних джерел і розширенні джерельної бази, зокрема у вивченні історії України.

Заснування наукових товариств у західноєвропейських країнах на середину ХІХ ст. стало широко розповсюдженим явищем. Скориставшись культурно-освітніми традиціями та соціально-економічними умовами українці теж не відставали від цього процесу. У другій половині ХІХ ст. спостерігається поживлення діяльності у громадському секторі української історичної науки, хоча умови його діяльності залежали від культурно-освітньої політики відповідної монархії. Сучасні дослідники визнаючи той факт, що у своїй діяльності українські історичні товариства

Російської імперії декларували офіційну лояльність та значна кількість їхніх членів була далека від симпатій до українства, акцентують увагу на важливості їхніх досліджень в галузі місцевої української історії, які об'єктивно сприяли становленню національної історичної думки, національної свідомості і культури. Погоджуємося з думкою З. Зайцевої, що завдяки науковим товариствам, у тому числі й їхній діяльності у підготовці та організації АЗ, “була здійснена найінтенсивніша спроба подолати комплекс провінційності та периферійності українського культурного життя, що випливав зі статусу українського народу у рамках імперій” [3, 77].

Опрацювання джерельного матеріалу засвідчило, що лише історичні осередки Наддніпрянської України мали змогу бути залученими до процесу наукової співпраці в рамках загальноросійських АЗ. Серед них були Імператорське Одеське товариство історії та старожитностей російських, Харківське (далі – ХІФТ), Ніжинське і Новоросійське (далі – ІФТНУ) історико-філологічні товариства, Історичне товариство Нестора-літописця (далі – ІТНЛ), Церковно-історичне та археологічне товариство при Київській духовній академії, Київське товариство старожитностей та мистецтв. На жаль, “Правила” АЗ не дозволяли залучати ресурси т. зв. “національних” історичних товариств з інших українських територій до проведення АЗ. Хоча ХІ АЗ (1899, Київ) міг би започаткувати процес налагодження наукового співробітництва між товариствами України на міжнародному рівні. Але організаторам з'їзду, не зважаючи на попередній дозвіл міністерства внутрішніх справ, не вдалося підтвердити право членів Наукового товариства імені Шевченка (м. Львів) представити результати своїх наукових досягнень на українській мові. Тому цілком логічним є відповідь на питання, чому у “Трудах” АЗ відсутні праці галичан, членів Кам'янець-Подільського церковно-археологічного товариства, Київського наукового товариства, Українського історичного товариства в Чернівцях та інших.

Усім АЗ передувала серйозна підготовка в середовищі історичних громадських об'єднань, яка відбувалася у двох напрямках: на запрошення МАТ члени історичних товариств брали участь у роботі Московського підготовчого комітету та у роботі місцевих (Київських, Харківського, Ніжинського, Чернігівського) підготовчих комітетів. Отак, у складі Московського підготовчого комітету до ХІ АЗ були дійсні члени ІТНЛ М. Сперанський, А. Смирнов, П. Владимиров, В. Завітневич, В. Кордт, Ю. Кулаківський, Т. Флоринський, дійсні члени ХІФТ Д. Багалій, В. Бузескул, А. В'язигін, М. Соколов, Є. Редін, М. Федорівський та ін. Серед 36 членів Київського підготовчого комітету (ХІ АЗ) 30 осіб були членами ІТНЛ, 4 – членами ІФТНУ, а поміж 82 членів Харківського підготовчого комітету (ХІІ АЗ) було 50 осіб із ХІФТ [4, 50].

Плани археологічних розкопок і етнографічних досліджень, результати яких повинні були стати предметом доповідей та обговорень на засіданнях майбутнього з'їзду, а також кандидатури тих членів товариств, яким надавалося право представляти наукове об'єднання у Москві, обов'язково проходили процедуру обговорення на спеціальних засіданнях товариств. Тут же складали і затверджували програми та каталог майбутніх виставок: первісних старожитностей, історичних старожитностей, рукописів, стародруків; церковно-археологічної, етнографічної та картографічної виставок. Як правило, джерельне наповнення виставок залежало від міста проведення АЗ, хоча українські вчені і на неукраїнських територіях намагались у матеріали етнографічних виставок додати ті, які б відображали культуру українського народу.

Складовою підготовчого етапу АЗ було створення при товариствах спеціальних археологічних комісій (відділів), члени яких, власне, і виконували необхідну роботу: складали і поширювали спеціальні археологічні та етнографічні програми, організовували етнографічні експедиції, систематизували та каталогізували археологічні й етнографічні колекції, а також координували зусилля аматорів вивчення старовини.

З метою систематизації інформації з місцевої історії (історія церковних споруд, населених міст, опис городищ, курганів та майданів) шляхом зібрання архівних даних, етнографічних і фольклористичних студій на сторінках регіональної преси (“Черниговских губернских ведомостях”, “Черниговских епархиальных ведомостях”, “Киевлянин”) та у спеціальних виданнях наукових об'єднань (“Записках Харьковского университета”, “Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии”) були надруковані особливі програми-опитувальники: “Програми для збирання відомостей по церковних старожитностях”, “Програма для збирання відомостей по історичних

старожитностях”, “Програма для збирання етнографічних предметів для виставки XII археологічного з’їзду”, “Програма для збирання відомостей про кобзарів та лірників”, “Програма для збирання писанок та відомостей про них”, “Програма для збирання відомостей по Чернігівській губернії до XII з’їзду у Харкові” та ін.

Згідно звітів товариств, на таку ініціативу жваво відгукувалися міські та сільські священики, народні вчителі, вчителі та учні реальних і ремісничих училищ, студенти, лікарі. Вони протягом порівняно короткого часу надіслали тисячі відповідей на запропоновані запитання. Наприклад, Ніжинському підготовчому комітету до XII АЗ були передані: особиста археологічна колекція С. Гатцука, опис сімейного архіву П. Дорошенка, колекція з 22 старовинних речей псаломщика с. Гужовки Борзенького повіту Чернігівської губернії та ін. [5, 98; 6, 15]. Хоча були й такі місцевості, дані з яких взагалі не надійшли на адресу підготовчих комітетів. Такий стан речей, на думку сучасників, свідчив про “складну ситуацію на місцях” [7, 53], коли не в усіх місцевостях усвідомили важливість проведення таких заходів. Однак, ті звіти, які збереглися в архівних фондах, і нині не втратили історичної та етнографічної цінності. Так, в особистому фонді голови Ніжинського Історико-філологічного товариства М. Бережкова зберігаються 24 оригінальні рукописні повідомлення з цінними систематичними даними про церкви та монастирі Чернігівської губернії, що були спеціально зібрані священиками Чернігівської єпархії для XII АЗ [8].

Однією з форм реалізації завдань МАТ була пошукова робота у вигляді різноманітних експедицій. Чіткої програми щодо археологічних чи етнографічних експедицій у товариствах не мали – подорожі виникали часто-густо спорадично, з ініціативи того чи іншого науковця. Приміром, дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця П. Лашкар’юв організував експедицію для огляду й опису церковних старожитностей Чернігова та Новгород-Сіверського [9, 7], дійсні члени Харківського історико-філологічного товариства Д. Багалій, Є. Редін та Є. Трифільєв за дорученням Осередку досліджували окремі повіти Харківської та Катеринославської губерній з метою можливої організації археологічного дослідження наявних курганів [10, 150], ніжинці М. Лілеєв та Є. Кашпровський досліджували археологічні старожитності Чернігівської губернії, працювали над створенням археологічної карти Чернігівщини та над укладанням бібліографічного покажчика місцевої історико-археологічної літератури [11, XIII].

Варто наголосити, що підготовчу роботу до проведення археологічних з’їздів товариства проводили не ізольовано одне від одного, а у тісній співпраці.

Нагромадження, систематизація та узагальнення археологічних і етнографічних матеріалів членами громадських об’єднань сприяли створенню на базі товариств спеціальних музеїв. Так, за рішенням ХІФТ, на його базі у 1905 р. було відкрито Етнографічний музей, фондами якого, окрім вітчизняних науковців, користувались також австрійські та фінські спеціалісти-фольклористи. Аналогічна подія відбулась у Катеринославі в період проведення підготовчих робіт до XIII АЗ, де почалося комплектування музейного фонду. До цієї роботи залучили, окрім місцевих шанувальників історії і дійсних членів ХІФТ – археолога А. Складенка, етнографа В. Бабенко та історика Д. Яворницького. Як стверджує Е. Піскова, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. розвиток музейної справи в Україні мав вже відчутні здобутки; доведено, що музейна мережа тоді налічувала до 100 закладів [12, 404]. Переконані, що проведення АЗ безпосередньо мало вплив на її розвиток.

Члени історичних товариств активно працювали і на засіданнях з’їздів. Їхні доповіді були присвячені вивченню церковних старожитностей України, зокрема дослідженню дерев’яної архітектури церков, зразків іконопису, скульптури, пам’яток козацької доби, аналізу нових студій наукової творчості українських письменників та філософів. Попри те, що Емський указ фактично забороняв на території проведення етнографічних досліджень, українським науковцям вдалося організувати кілька етнографічних виставок, які мали важливе значення для пропаганди історико-етнографічних знань, популяризації етнографічної науки та розвитку музейної справи. Окрім того, члени історичних товариств сприяли продовженню українського національного руху, розширили й поглибили його, оскільки, їхня громадянська позиція, відображена в окремих висновках доповідей і рефератів на АЗ, була спрямована на розвиток самопізнання українського народу.

Отже, ті завдання, які перед науково-історичними товариствами Наддніпрянської України ставило Московське археологічне товариство у ході підготовчої роботи до кожного загальноросійського археологічного з'їзду (а саме зосередження в межах товариств інформації про наявність у містах і селах України історичних старожитностей та предметів культури і побуту, а також активізація пошукової роботи населення України) можна вважати виконаними. Власне археологічні з'їзди, проведені на території України, сприяли активізації досліджень старовини на територіях Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської, Харківської, Катеринославської та інших губерній. Виставки археологічних, етнографічних та історичних пам'яток на цих з'їздах давали можливість ввести до наукового обігу значну кількість експонатів, які стали базою відповідних музейних зібрань.

Важливою складовою яка забезпечила науковий успіх загальноросійських археологічних з'їздів, була активна участь наукової української громадськості. Члени історичних товариств працювали у Підготовчих комітетах, археологічних та етнографічних експедиціях, складали та систематизували історичні пам'ятки. Завдяки їхнім зусиллям було проведено розкопки курганів, з'явилося чимало цінних археологічних пам'яток, зібрано письмові описи багатьох населених пунктів України і храмів. У період підготовки до з'їздів вони намагались розгорнути широку програму краєзнавчих досліджень на території Центральної, Слобідської та Південної України, у чому їм активно допомагали місцеві поціновувачі історії та культури України.

Громадські науково-історичні осередки України брали участь і у роботі археологічних з'їздів інших рівнів, які проходили в Костромі, Афінах, Гамбурзі, Лісабоні. Дослідження українського представництва та української тематики на цих з'їздах становить предмет окремого наукового дослідження.

Література:

1. Каковкіна О.М. Археологічні з'їзди другої половини XIX – початку XX ст. в Україні. Науковий та суспільно-політичний аспекти. Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1998. – 18 с.
2. Заремба С. Археологічні з'їзди в Києві (1874–1899) // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 65–72.
3. Зайцева З. Наукові товариства як інституції української науки другої половини XIX – початку XX ст. // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: Зб. наук. праць. – К.; Чернівці, 1997. – Вип. 1. – С. 66–78.
4. Медалієва О.З. Роль університетських історичних наукових товариств України в українському національному відродженні (остання третина XIX ст. – 1917 р.): Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2005. – 253 с.
5. Коваленко О.Б. Ніжинське історико-філологічне товариство і його внесок у розвиток краєзнавства на Чернігівщині // Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. – Чернігів – Ніжин, 1988. – Вип. II. – С. 97–100.
6. Протоколы заседаний Общества с 28 февраля 1900 по 22 ноября 1902 // Сборник Нежинского историко-филологического общества (далі – СИФОНИ). – Нежин, 1903. – Т. IV, отд. I. – С. 1–26.
7. Каманин И.М. Сведения о заседаниях Исторического общества Нестора-летописца за сентябрь и октябрь 1901 г. // Чтения Исторического общества Нестора-летописца (далі – “ЧИОНЛ”). – К., 1901. – Кн. 15, вып. IV, отд. I. – С. 49–94.
8. Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. XXIII: Особистий фонд М. М. Бережкова. – № 327 – 350: Сведения о церквах и монастырях Черниговской губернии, доставленные священниками к XII археологическому съезду в Нежинское историко-филологическое общество. Оригиналы. Начало, конец – 1901 г. – 108 арк.
9. Ясинский М. Н. Историческое общество Нестора-летописца в 1899 – 1900 гг. (Отчет о состоянии и деятельности с 27-го октября 1899 г. по 27-е октября 1900 г.) // ЧИОНЛ. – К., 1900. – Кн. 14, вып. I, отд. I. – С. 3–14.
10. Харьковский государственный университет имени А. М. Горького за 150 лет. – Х.: Из-во Харьков. ун-та, 1955. – 385 с.
11. Протоколы заседаний Общества за 1903 г. // СИФОНИ. – Нежин, 1914. – Т. V, отд. I. – С. VIII–XVII.

12. Піскова Е. М. До питання про класифікацію музейної мережі України кінця XIX – поч. XX ст. // Всеукр. наук. конф. „Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність”. – К., 1995. – Ч. II. – С. 404–406.

Надійшла до редколегії 24. 04. 2008 р.
Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.

УДК 94(477) “19”:338

І.А. Фареній

СТАВЛЕННЯ ШИРОКИХ КІЛ ГРОМАДСЬКОСТІ УКРАЇНИ ДО ІДЕЙ КООПЕРАЦІЇ НА ПОЧАТКУ XX ст.

***Анотація.** Стаття присвячена поширенню кооперативної ідеології в Наддніпрянській Україні на початку XX ст. Показано зацікавлення ідеями кооперації різних категорій соціальної еліти.*

***Аннотація.** Стаття посвячена распространению кооперативной идеологии в Надднепрянской Украине в начале XX в. Показано интерес к идеям кооперации разных категорий социальной элиты.*

***Summary.** The article is dedicated to the problems of the amplification of cooperative ideology in Ukraine. The level of the interest of the different categories of social elite by ideas cooperation are uncovered.*

На початок XX ст. припадає стрімке поширення в Україні кооперативних форм економічної діяльності. Цей процес відображений у досить значному масиві наукової літератури [1]. Однак, розгляд організаційно-господарського піднесення кооперації практично не супроводжується предметним висвітленням характеру поширення її ідей у суспільстві, без чого було б неможливим безпосереднє залучення населення до лав кооперативного руху. В узагальнюючих працях історико-кооперативної тематики питанням ідеології та теорії кооперації рідко присвячуються самостійні розділи чи підрозділи. А якщо їм і знаходиться місце, то, як правило, йдеться лише про погляди провідних теоретиків і практиків кооперативної справи. Ставлення широких кіл громадськості до кооперативного руху предметного висвітлення до останнього часу не знаходило.

Розвиток кооперативної думки в Україні цілісно розглянутий лише у написаній на початку 1920-х років монографії П. Мохора [2] та вже в сучасну епоху в оглядовій статті Є. Лихолата [3]. Така ситуація вказує на потребу дослідження процесів поширення ідей кооперації. У пропонованій статті робиться спроба розкрити одну із сторін цієї проблеми, а саме – ставлення різних прошарків соціальної еліти до питань кооперування населення. Об’єктом статті є ідеї кооперації на початку XX ст., предметом – погляди громадськості Наддніпрянської України на роль кооперативного руху у вирішенні соціально-економічних проблем народних мас.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у різних соціально-професійних групах соціальної еліти йшли процеси формування схвального ставлення до поширення кооперативних форм господарювання. Зокрема, досить предметну увагу до кооперації виявляли вчені. Чимало провідних науковців пов’язували з нею економічний прогрес людства. Один із кращих економістів Російської імперії М. Туган-Барановський присвятив цій ідеї розробку кооперативної теорії, заслуживши цим славу визнаного у світі фахівця у відповідній галузі, для якого охоплення всієї соціальної організації кооперативними засадами становило “соціальний ідеал... у наближенні до якого і полягає весь історичний процес людства” [4, 449].

Широкий спектр дослідження здійснював професор Харківського університету О. Анциферов, перу якого належить близько 30 праць з питань теорії і практики кооперативного життя. Таку увагу вченого ця справа заслужила внаслідок того, що з його погляду, кооперативний рух покликаний відіграти в економічному поступі надзвичайно важливу роль. “Окрім розвинутої кооперативної організації, – говорив Анциферов, – я не знаю іншого засобу, за допомогою якого можна було б дати достатньо потужний поштовх ... господарству, створити у сільськогосподарському середовищі елементи розвитку, технічного прогресу і творчості” [5, 60 та ін.].